

Stemgedrag, identiteit, autonomie, solidariteit en interregionaal contact

Min Reuchamps, Lieven De Winter, Jérémy Dodeigne, Dave Sinardet & Peter Thijssen

De resultaten van de verkiezingen van 2019 werden zoals gewoonlijk op verschillende wijzen geïnterpreteerd door politieke partijen, analisten en commentatoren. Sommigen beweren dat de gecombineerde stemuitslag voor N-VA en het Vlaams Belang (VB), die samen meer dan 40% van de Vlaamse kiezers bereikten, een keuze was voor Vlaams nationalisme en meer bepaald een oproep tot een vorm van 'confederalisme'. Een andere interpretatie ziet in de nederlaag van de N-VA en de spectaculaire opkomst van VB een sanctie voor de beslissing van de N-VA om verdere staatshervorming vijf jaar uit te stellen. In feite wordt de Belgische politiek vaak geïnterpreteerd als grotendeels gedreven door identiteitsgevoelens, autonomievoorkeuren en solidariteitsclaims. Velen hebben ook gewezen op de sterke toename van het belang van het immigratievraagstuk als gevolg van de zogenaamde vluchtelingen crisis. Anderen gaven de schuld aan de slechte prestaties van de uittrekkende federale en Vlaamse regering, zowel wat betreft de beleidsoutput als de besluitvormingsstijl. Deze frames zijn essentieel om het gedrag van de elite te begrijpen, maar ze kunnen mogelijk ook het stemgedrag van de burgers en het gedrag van de elite bij de regeringsvorming verklaren. In dit hoofdstuk testen we empirisch hoe de houding van de kiezer ten opzichte van de staatshervorming, zijn/haar (sub)identiteiten, zijn/haar solidariteitsclaims alsook diens interregionale contacten de stemkeuze verklaren bij de federale verkiezingen van 2019.

Hierbij bouwen we voort op een rijke onderzoekstraditie met betrekking tot de evolutie van identiteiten en autonomievoorkeuren in België (o.a. Sinardet, De Winter, Dodeigne, Reuchamps, 2018). In deze traditie is de studie van solidariteitsclaims en interregionaal contact tot nog toe grotendeels terzijde gelaten, hoewel enkele recente empirische studies wel degelijk de impact van interregionaal contact op de steun voor verdere decentralisatie onderzochten (Thijssen, Sinardet & Dandoy, 2015; Thijssen, Arras & Sinardet, 2018). Interregionale contactindicatoren en solidariteitsclaims zullen daarom in de analyse worden geïntegreerd, aangezien ze belangrijke factoren kunnen zijn om het stemgedrag in een multinational land als België te verklaren. Maar voordat we overgaan tot de presentatie van dit theoretische kader, komen we eerst terug op de typische “impressionistische” lezing van het electorale succes en de nederlaag bij de verkiezingen van 2019 die de basis vormen voor onze analyse.

1. Objectief en subjectief electoraal succes en verlies bij de federale verkiezingen van 2019

Zoals gebruikelijk werden de resultaten van de federale en regionale verkiezingen van 2019 zeer verschillend geïnterpreteerd door de politieke partijen en analisten. Dat artikel wil een licht werpen op de empirische geldigheid van één van deze interpretaties: dat de Belgische politiek in grote mate gedreven wordt door identiteitsgevoelens, autonomievoorkeuren en solidariteitsclaims, telkens nauw verweven met interregionale contacten.

Verkiezingsoverwinningen of -nederlagen worden niet alleen bepaald door de objectieve verkiezingsresultaten: de groei of afname van het procentuele aandeel van de partijen in de stemmen of het aantal behaalde zetels, de voorkeurstemmen van de kandidaten, de rangorde van de partijen (strijd om de grootste te zijn), enzovoort. Vaak zijn verkiezingsoverwinningen of -nederlagen geconstrueerde - zelfs denkbeeldige - gebeurtenissen, die afhangen van de framing van de objectieve resultaten en resulteren in subjectieve interpretatieloga van de partijen. Deze framing is vaak gebaseerd op welbepaalde kwantitatieve elementen zoals de gewonnen stemmen, de gewonnen zetels, in sommige kiesdistricten, op een bepaald niveau (federaal/regionaal), in vergelijking met eerdere resultaten of zelfs met peilingen, welke

vergelijking dan ook het meest positief of het minst negatief uitvalt. Wanneer tijdens de verkiezingsavond en -nacht de verkiezingsresultaten geleidelijk duidelijk worden, zijn de partijvoorzitters en -woordvoerders al grondig geïnformeerd (door hun spindoctors, partijdeskundigen en sympathiserende politicologen) over de meest optimale verklaringen voor worst-case of best-case scenario's. Het verliezen van veel stemmen maar geen enkele zetel, zal als een overwinning worden gepresenteerd. Het verliezen van stemmen omdat een historisch zwaargewicht van de partij in een bepaald kiesdistrict niet meer op de lijst voorkomt, wordt gepresenteerd als een verwacht, uitzonderlijk, volkomen aanvaardbaar en te verwachten *accident de parcours*. Ook het feit dat men de grootste partij in het parlement blijft, ondanks een zwaar verlies van zetels wordt nog steeds als een overwinning gepresenteerd¹.

Een deel van deze "kwantitatieve spinning" is al voor de verkiezingen voorbereid, door de effectief behaalde resultaten te vergelijken met de zwakke resultaten die door de opiniepeilingen worden voorspeld². Een partijleider kan de zelfverklaarde succesdrempel zo laag instellen (meer dan "x" % van de stemmen, of "xxx" stemmen) dat het halen van de drempel in de lijn van de verwachtingen ligt³. Het tegenovergestelde gebeurt wanneer de peilingen voorspellen dat een bepaalde partij de grootste partij van haar regio zal worden, of een andere belangrijke concurrent zal overtroeven, of de kiesdrempel zal overschrijden (PvdA in 2014), dan wordt dit peilingsresultaat door de pers en de partijwoordvoerders als een plausible uitkomst wordt geprojecteerd, om dan, uiteindelijk, niet bewaarheid te worden op de verkiezingsdag zelf⁴.

Dezelfde framing problemen doen zich voor met betrekking tot de verklaringen van verkiezingsoverwinningen of -nederlagen. Ook hier zullen de spindoctors hun partijvoorzitters en -leiders aan de vooravond van de verkiezingsdag hebben geïnformeerd en ze voorzien hebben van een lijst met de belangrijkste verklaringen voor eventuele successen of verliezen van de partij, die ze vervolgens kunnen gebruiken in life tv-interviews, in debatten op de verkiezingsavond, in de speeches voor de partijmilitanten die in het partijhoofdkwartier wachten om de collectieve campagne-inspanning te vieren, op de sociale media, en in de bijeenkomst van het nationaal partijbestuur dat de volgende ochtend bijeenkomt. Overwinningen worden vaak geweten aan het feit dat de partij terecht een beleidsprogramma presenteerde dat het beste aansloot bij de beleidsvoorkeuren van de kiezers. Hieraan kan worden toegevoegd dat de kiezers tevreden waren met de verwezenlijkingen van de partij toen zij deelnam aan de zittende regering, en daarmee de staat van dienst van de partij en haar ministers onderschrijven. Het framen van verkiezingsnederlagen is even belangrijk. Verslagen leiders die verstandig omgaan met hun verkiezingsnederlaag zullen ze zelfs indirect interpreteren als een overwinning, bijvoorbeeld als een overwinning van hun "zaak", die helaas door een andere partij werd ingepikt.

¹ "Het slechte nieuws is dat we deze verkiezing hebben verloren, dat is helaas klaar en duidelijk. Het goede nieuws is dat wij met kop en schouders de grootste partij van Vlaanderen blijven." Bart De Wever, VRT Debat partijvoorzitters. 26/5/2019.

² "Er waren ook peilingen die veel erger voorspelden. Dus we gaan niet juichen en we blijven bescheiden", zei Gwendolyn Rutten. De Morgen 26 mei 2019.

³ Cfr VU leader Bert Anciaux die hoopte dat zijn partij bij de verkiezingen van 1995 300.000 stemmen zou winnen, dus minder dan de 363.124 stemmen die ze in 1991 behaalden, hun slechtste score.

⁴ Deze verliezen, die ontstaan door zelfopgelegde valse hoop of wishful thinking, doen zich ook voor met betrekking tot het succes en het verlies van individuele politici. Als men zich bijvoorbeeld werpt in "de strijd om de 16", en vervolgens een middelmatig resultaat behaalt, haalt men zijn eigen claim onderuit. Zo kan men zichzelf in een verliezer veranderen, wat niet het geval zou zijn geweest als ze niet met zo'n prestigieuze "horse race" had beziggehouden (cfr. Open Vld-voorzitter Rutten die zich tijdens de campagne opwierp als kandidaat-premier van de federale regering).

2. Heeft de Vlaming in 2019 nationalistisch gestemd?

Ook in België zijn dezelfde numerieke ‘harde’ resultaten van de verkiezingen van 2019 op zeer uitlopende wijzen geïnterpreteerd door de partijactoren en journalisten op de verkiezingsavond. Zoals Dave Sinardet kort na de verkiezingen schreef in een opiniestuk over die verschillende framings: "Op een verkiezingsdag zijn er altijd twee slagvelden: in de stembussen en in de (tv-)studio's. In de eerste arena krijgt de verkiezingsuitslag vorm, in de tweede arena de interpretatie ervan".

De voorzitter van de partij die haar stemaandeel het sterkst kon verhogen, VB's Tom Van Grieken, kaderde de resultaten in de eerste plaats als een duidelijke veroordeling van de Vlaamse bevolking van het cordon sanitaire rond zijn partij. Tevens wees hij ook op het grote belang dat de kiezer hecht aan de immigratieproblematiek, in de context van de zogenaamde vluchtelingen crisis, die hij vervolgens duidt als een nooit geziene overweldigende invasie van de islamitische bevolking, economische vluchtelingen, "goudzoekers", op zoek naar een betere materiële toekomst, en zorgen over de sluipende islamisering van de Europese cultuur. Tenslotte zag hij de resultaten van zijn partij als een belangrijke stap voorwaarts naar de Vlaamse onafhankelijkheid.

De CD&V interpreteerde hun teleurstellende resultaten door te wijzen op de demagogische campagne van de N-VA en VB rond het Marrakechpact en de val van de regering. Open Vld-partijvoorzitter Rutten onderstreepte dat haar partij relatief weinig heeft verloren aan de VB. Groen beklemtoonde dat ze met de relatief kleine toename van het aantal stemmen nog steeds haar vierde verkiezingsoverwinning op rij boekte. SP.A voorzitter Crombez legde hun laagste score ooit uit door te wijzen op de eerlijkheid van de partij. Anderen gaven de schuld aan de slechte prestaties van de zittende Vlaamse en vooral de federale regering, zowel wat betreft de beleidsoutput als de besluitvormingsstijl, die werd afgeschilderd als een "kibbelkabinet".

Onder de Vlaamse politici was één van de meest opmerkelijke framings van dit type, de bewering van N-VA-voorzitter Bart De Wever (tijdens het verkiezingsdebat van de VRT tussen de zeven partijvoorzitters) dat Vlaanderen ondanks een verkiezingsverlies van 7% (bij de Vlaamse verkiezingen) massaal "Vlaams-nationalistisch"⁶ had gestemd (als men de uitslag N-VA optelt bij de uitslag van het Vlaams Belang). En dat de verkiezingsuitslag een duidelijke oproep tot confederalisme was. Bart Maddens, een zelfverklaarde Vlaams-nationalistische en separatistische politicoloog (bv. de zogenaamde "Maddensdoctrine") was ook van oordeel dat de verkiezingsuitslag ingegeven was door een Vlaamse autonomiestreven, aangezien hij de nederlaag van de N-VA zag als een sanctie voor diens beslissing om de staatshervorming 5 jaar lang op te schorten tijdens de regering Michel I.

⁵ Dave Sinardet, 'Vlaanderen koos niet voor confederalisme' (column), De Standaard, 01/06/2019.

⁶ "Vlaanderen kiest centrumrechts en rechts. En Vlaams-nationaal, meer dan ooit tevoren." De Wever, VRT Debat partijvoorzitters. 26/5/2019

⁷ "ook de N-VA deelt in de brokken. Misschien wordt die partij in toenemende mate als een traditionele partij beschouwd. Deelnemen aan de Belgische regering heeft altijd een prijs voor Vlaams-nationalisten. Zeker als zo'n partij haar communautaire programma onder het tapijt veegt." De Tijd, 28 mei 2019.

Hoewel de analyses van de stemverschuivingen in 2019 aangeven dat de belangrijkste ontvanger van de overlopende 2014 N-VA-kiezers de VB was⁸, stond de staatshervorming helemaal niet op de prioriteitenlijst van de Vlaamse kiezers, en zelfs voor de kiezers van VB en N-VA behoorde het tot de minst belangrijke beleidssectoren (respectievelijk op de 9e en 6e plaats van de 10 beleidssectoren)⁹. Ook de meerderheid van de kiezers die van N-VA naar VB zijn overgestapt, had deze beslissing al (lang) voor de campagne van 2019 genomen. Merk ook op dat de verkiezingscampagne zich niet draaide om communautaire kwesties, waardoor de dynamiek in 2019 vergelijkbaar was met die van de vorige verkiezingen en de nasleep ervan¹⁰. De meeste VB-kiezers konden zich dus niet minder bekommeren om de staatshervorming. De staatshervorming scoorde ook niet hoog voor de kiezers die tussen 2014 en 2019 van de N-VA naar het VB zijn overgestapt¹¹. Van de verhuizers van de N-VA naar VB noemde slechts 2,9% de staatshervorming het meest in het oog springend, tegenover 9,1% van degenen die trouw bleven aan de N-VA. Van de verhuizers van de N-VA naar de VB noemde 57,1% daarentegen de immigratie het meest in het oog springende thema (veruit het meest in het oog springende thema van de verhuizers), tegenover "slechts" 33,9% van degenen die de N-VA trouw bleven (nog steeds het meest in het oog springende thema van de blijvers). Van alle kiezers die in 2019 voor de VB stemden, noemt 53% de immigratie als meest in het oog springende kwestie, tegenover slechts 3,2% die de staatshervorming noemen. Het is dus onwaarschijnlijk dat de winst van het VB te danken is aan de frustratie over N-VA's gebrek aan resultaten op het vlak van 'confederalisme' of aan de groeiende populariteit van VB's pleidooien voor Vlaamse onafhankelijkheid. Toch blijven deze communautaire interpretaties de vorming van de Vlaamse en federale regering beïnvloeden, in het bijzonder N-VA-oproep tot confederalisme als logisch antwoord op de keuze van de kiezers.

3. En hoe zit het met Franstalig België?

De wijze waarop de Franstalige partijen de verkiezingsresultaten interpreteerden werd niet zo zeer "identitair" geframed, maar vooral in termen van de prestatie van de erg asymmetrisch samengestelde federale regering. De enige uitredende Franstalige regeringspartij, de MR, waarvan leider Charles Michel ook de functie van premier bekleedde (maar bij de verkiezingen van 2014 op de electorale steun van ongeveer 25% kon rekenen), interpreteerde haar verlies van respectievelijk 5,3% en 6,2% van de Waalse en Brusselse stemmen door erop te wijzen dat het verlies in percentage van de kiezers weliswaar enorm was, maar dat dit zich niet zozeer vertaalde in termen van zetels en dat de Waalse en Brusselse kiezers massaal hun vertrouwen hadden vernieuwd¹².

De PS, de grootste Franstalige partij, behaalde de laagste score sinds de invoering van het algemeen kiesrecht in 1919. Toch verklaarde de leider van de PS-partij, Elio Di Rupo, dat de

⁸ Het was de grootste verschuiving tussen 2014 en 2019 tussen alle Belgische partijen, in de meest volatiele verkiezingen sinds WOII: Van Erkel et al. (2019) Vote switching in 2019. Changes in federal party preferences 2014 – 2019, and during the 2019 campaign. Note on the basis of EOS RepResent data

⁹ Walgrave et al (2019), Vlamingen en Walen stemden voor verschillende partijen maar verschillen minder van mening over het beleid dat ze willen. Nota op basis van de RepResent-studie; Walgrave et al. (2019), Les Flamands et les Wallons ont voté pour des partis différents le 26 mai – mais leurs avis divergent moins sur les politiques publiques qu'ils souhaitent. Note sur base de l'étude RepResent.

¹⁰ "Wat nu gebeurt roept herinneringen op aan de campagne 2007. Ook toen profileerden partijen zich allerminst rond het communautaire (zelfs niet het kartel CD&V/N-VA) maar na de verkiezingen was de enige prioriteit nog een staatshervorming." (Dave Sinardet, 'Vlaanderen koos niet voor confederalisme' De Standaard, 01/06/2019)

¹¹ Gebaseerd op eigen berekeningen.

¹² "Les électeurs de Wallonie et de Bruxelles nous renouvellent massivement leur confiance" RTBF 27/5/2019, Charles Michel (MR) répond aux questions au lendemain du scrutin.

verkiezingen in Wallonië en Brussel een echt succes waren, want de PS was de eerste partij in Wallonië, de eerste in Brussel, en dus de eerste van alle Franstalige partijen. ECOLO, die grote winsten boekte (9% in Brussel, en 6% in Wallonië, echter minder dan voorspeld door de peilingen), onderstreepte dat ze in Brussel naar de tweede plaats klom, en in Wallonië naar de derde plaats. De cdH (de "eeuwige" regeringspartij sinds de Tweede Wereldoorlog tot 1999), die zijn historische dieptepunt bereikte door slechts 11,0% en 11,7% van de Waalse en Brusselse stemmen aan te trekken (op beide niveaus een daling van ongeveer 4%). De partijleiders van CDH gaven deze nederlaag toe en kondigden aan dat de partij zich zou terugtrekken op de oppositiebanken. De grote sprong voorwaarts van de communistische PTB, die ook de eerste doorbraak in Vlaanderen mogelijk maakte, werd door de Franstalige woordvoerder van de partij, Raoul Hedebouw, geweten aan het "breuk" karakter ("rupture") van haar verkiezingsprogramma. Hij bekritiseerde ook dat alle andere partijen verklaarden te hebben gewonnen en de normale gang van zaken simpelweg wilden voortzetten.

4. Contact, identiteit, federalisme, solidariteit en stemgedrag

In dit hoofdstuk willen we verder gaan dan de eenvoudige numerieke analyses van de verkiezingsnederlaag of -succes en de partij- en media-interpretaties van deze resultaten. In het kader van de hierboven door N-VA & VB genoemde "community framing" zullen we ons richten op de feitelijke impact van contact, identiteit, federalisme, solidariteitgevoelens van de kiezer op diens stemgedrag, terwijl we ook rekening houden met enkele klassieke stemdeterminanten.

Sinds decennia wordt de publieke opinie over het federaliseringsproces in België, met name wat betreft de verdeling van de bevoegdheden over de verschillende overheidsniveaus, in detail bestudeerd. Daarnaast werd de evolutie van deze 'etnisch-territoriale' identiteiten en voorkeuren inzake de machtsverdelingen meestal gekoppeld aan bredere politieke voorkeuren (bv. stemgedrag), alsook aan een aantal klassieke socio-demografische variabelen (zie bv. Swyngedouw & Beerten, 1996; Frogier, De Winter & Baudewyns, 2007; Swyngedouw & Rink, 2008; Deschouwer & Sinardet, 2010; Sinardet, De Winter, Reuchamps & Dodeigne 2018).

Een dimensie die veel minder onderzocht is, is die van de communicatie en het contact tussen taalgroepen: de mate waarin mensen de taalgrens overschrijden - fysiek of door middel van mediagebruik - en de mate waarin ze persoonlijke banden onderhouden met mensen die niet tot hun eigen taalgroep behoren. Wat zijn de profielen van mensen die veel of weinig van dit contact hebben? Hoe heeft dit contact zich ontwikkeld in een periode van grote maatschappelijke spanningen en de politieke crisis van de afgelopen jaren?

Hoewel deze vragen op zich interessant zijn, is het ongetwijfeld nog interessanter om te onderzoeken in hoeverre dit contact ook invloed heeft op identiteiten, voorkeuren voor machtsverhoudingen, gevoelens en houdingen ten aanzien van solidariteit en uiteraard ook het stemgedrag. Zijn mensen die bijvoorbeeld meer taalgrensoverschrijdende communicatie en contacten hebben in hun persoonlijke leven meer geneigd om het Belgische samenlevingsmodel te accepteren, zodat ze zich meer Belg voelen en/of zich verzetten tegen een verdere scheiding van de federale machten? Of leiden deze contacten eerder tot een bevestiging van de verschillen tussen de regio's, waardoor mensen met veel interregionale contacten zich meer Vlaams of Waals voelen en/of voor meer regionale autonomie zijn? En beïnvloeden deze contacten het stemgedrag?

Er wordt algemeen aangenomen dat het voortbestaan van een federale staat afhangt van een aanzienlijke mate van identificatie met de federatie. Het is evenwel minder duidelijk hoe een dergelijke identificatie tot stand komt. Volgens veel sociaal-psychologen is groepscontact in dit opzicht cruciaal, hoewel er minder consensus bestaat over de richting van het effect. Sommigen stellen dat het effect positief is, omdat contacten tussen groepen kunnen leiden tot wederzijdse erkenning en empathie. Zo stelt de 'intergroepscontacttheorie' (in 1954 geïntroduceerd door Allport in *The Nature of Prejudice*) dat contact tussen verschillende etnisch-culturele groepen de wederzijdse kennis vergroot en negatieve vooroordelen vermindert (Pettigrew, 1998). Het is geen toeval dat de wederzijdse empathie die voortkomt uit contacten tussen verschillende etnisch-culturele groepen ook de basis vormt van de 'organische solidariteit' van Durkheim (Pettigrew, 1998; Pettigrew & Tropp, 2008). Het contact tussen de etnisch-culturele groepen wordt gezien als de drijvende kracht achter de vervanging van de mechanische identificatie met de eigen etnisch-culturele groep door de organische solidariteit die deze groepen overstijgt.

Andere wetenschappers hebben daarentegen de nadruk gelegd op de negatieve effecten van contact. Zo stelt de 'groepsdreigingstheorie', waarvan Putnam (2007) een bekende exponent is, dat contact tussen groepen waarin al een zekere mate van vijandigheid bestaat, de negatieve vooroordelen waarschijnlijk zal verdiepen. De veronderstelling is dat contacten gevoelens van bedreiging stimuleren, omdat leden van de andere etnisch-culturele groep worden gezien als concurrenten voor schaarse middelen, met name in een context van economische crisis waarin politieke elites inspelen op de verschillen tussen de groepen. Deze theorie impliceert dus een omkering van de logica van Durkheim. Volgens deze redenering genereren contacten geen overkoepelende organische solidariteit, maar versterken ze slechts de eigen mechanische solidariteit van de etnisch-culturele groep (Thijssen, 2012).

Ook de relatie tussen solidariteit en nationale identificatie speelt een cruciale rol. Zoals Banting en Kymlicka (2016) terecht opmerken, is solidariteit 'een uitgesproken politiek fenomeen'. Al in de 19e eeuw constateerde de Tocqueville dat solidariteitsgevoelens in een democratische context beter tot hun recht komen. In dit verband benadrukken Banting en Kymlicka (2016) het belang van een nationale identificatie die verder reikt dan het constitutionele patriottisme, waarbij individuen zich verbonden voelen door grondwettelijk verankerde liberale democratische waarden (Rawls, 1993) of door hun natie als een participatieve context (Habermas). In hun liberale nationalisme is een verdunde vorm van nationale identiteit een noodzakelijke voedingsbodem voor herverdelende solidariteit in een diverse samenleving. Dit liberale nationalisme is een variant op wat Hartmann en Gerteis (2005) omschrijven als interactief pluralisme, waarbij de natie een betekenisvol kader biedt voor subnationale groepen die met elkaar in wisselwerking staan. Er is dus sprake van een ingenieus proces, waarbij politieke en sociaal-psychologische factoren elkaar wederzijds beïnvloeden. Met name Banting en Kymlicka merken op dat de impact van sociologische variabelen (bijvoorbeeld interpersoonlijk contact) afhankelijk is van de politieke gemeenschap, het politieke regime en de politieke autoriteiten. Ze negeren echter het feit dat er meer is dan een afhankelijkheidsrelatie: politieke bronnen zijn geen 'onbewogen verhuizers', maar belangrijke schakels in een longitudinaal proces. Het liberale nationalisme van Banting en Kymlicka kan dus ook in verband worden gebracht met de eerder genoemde visie op Durkheim. In het liberale nationalisme wordt de organische solidariteit van complementaire groepsverschillen ook gefaciliteerd door deze verschillen in te bedden in de mechanische solidariteit van de democratische natie van gelijken (Thijssen, 2012, 2016). Het liberale nationalisme gaat dus uit van een synthese van op elkaar inwerkende politieke en sociale houdingen en structuren. Binnen dit domein richten we ons op de interactie tussen de 'interpersoonlijke en gemedieerde ontmoetingen' van de sociaal-psychologische contacttheorie (Pettigrew) en de nationale

identiteitsvorming die van oudsher veel aandacht krijgt van politicologen, met name in diverse samenlevingen.

Dit brengt ons bij een laatste belangrijke factor: regionalisering en federalisme. In veel federaties, vooral 'multinationale' federaties, zijn er beperkte klassieke nationale banden met de overkoepelende federatie (zoals in de eenheidsstaten). In die zin is een federatie wellicht een van de meest geschikte facilitatoren van de verwaterde vorm van liberaal nationalisme waar Banting en Kymlicka naar verwijzen. Een federatie fungeert immers als een poreus kader dat zijn betekenis vooral ontleent aan de ontmoetingen die erbinnen plaatsvinden. In het beste geval dragen de verschillende groepen die binnen de federatie wonen een deel van hun gevoelens van mechanische solidariteit over aan de federatie.

Het is echter onduidelijk of de overkoepelende structuur van dit federalisme voldoende legitimiteit geniet om de centrifugale dynamiek te vervangen. Dit is vooral het geval in bipolaire federale staten zoals België, waar twee taalgemeenschappen een sterk gescheiden leven leiden. Daarom zou steun voor de federale natie het meest geschikte criterium kunnen zijn voor het door Banting en Kymlicka voorgestelde kader. In dit verband verwijzen sommige auteurs naar een echte 'paradox van het federalisme'. Op basis hiervan zou men ook kunnen stellen dat België een pijnlijke illustratie is van deze paradox van het federalisme, die stelt dat zelfbestuur het potentieel heeft om de etnisch-culturele contrasten zowel te matigen als te versterken (bv. Erk & Anderson, 2009). In de mate dat federalisering leidt tot een grotere segregatie in de Belgische samenleving (bv. het verdwijnen van nationale verenigingen en nationale ontmoetingsplaatsen) en het publieke domein (bv. gescheiden medialandschappen en verslaggeving), vermindert dit de kans op contact, in de eerste plaats op het niveau van de elites, maar vervolgens ook op het niveau van het publiek. In de mate dat bevoegdheden steeds meer worden overgedragen aan bijvoorbeeld de subnationale entiteiten, zal er minder behoefte zijn aan federale ambtenaren. Dit kan vervolgens steun genereren voor verdere regionalisering, terwijl de interregionale solidariteit afneemt.

Op basis van het politieke en mediadiscours van de afgelopen jaren kan worden geconcludeerd dat de kloof tussen de Vlamingen en de Walen groter is dan ooit. Gemeenschapsthema's en staatshervormingen hebben geleid tot jarenlange stilstand, afgewisseld met momenten van absolute hoogspanning. Mede omwille van deze context en de bredere moeilijkheden om een zesde staatshervorming te realiseren, heeft België de langste periode zonder een volledig functionerende overheid in zijn geschiedenis meegemaakt. Na de verkiezingen van 2019 duurt het proces van de federale overheidsvorming opnieuw zeer lang, wat deels wordt geïnterpreteerd als een gevolg van de uiteenlopende stempatronen in het noorden en het zuiden. In het algemeen vormen de media geen neutraal forum voor de confrontatie tussen de verschillende standpunten, maar versterken ze de politieke consensus binnen de eigen taalgroepen (Sinardet, 2012).

Dit zou ook tot de conclusie kunnen leiden dat België een pijnlijke illustratie is van de eerder genoemde paradox van het federalisme. Zoals gezegd, zou de voortschrijdende segregatie van de nationale ruimte als gevolg van een elitair regionalistisch discours kunnen leiden tot een vermindering van de contacten tussen Vlamingen en Wallen. Hoewel de toekenning van autonomie een manier kan zijn om conflicten tussen etnisch-culturele groepen vreedzaam op te lossen, kan ze ook dienen om de identiteit van deze groepen te versterken en te consolideren. Politieke elites spelen in dit proces een belangrijke rol. Terwijl van de elites in een systeem van consensusdemocratie (zoals in België) verwacht mag worden dat ze in staat zijn de spanningen tussen de taalgroepen te temperen (Lijphart, 1977), is het omgekeerde ook waar (Sinardet,

2011). Zo zou het federalisme op termijn nationalistische partijen kunnen voorzien van 'instrumenten' om de elementen van gedeeld bestuur volledig uit te hollen (Riker, 1964). In de mate dat dit gedeelde bestuur ook elementen omvat zoals inkomensreducerende interregionale transfers, kan deze erosie dus ook het sociale herverdelingsbeleid in gevaar brengen, samen met solidariteit in de meest strikte zin van het woord (zie bv. Banting & Kymlicka, 2006). Maar men kan evenwel ook concluderen dat de federalisering leidt tot een bepaald soort solidariteit - het type dat met de eigen groep wordt geassocieerd. In de mate dat de andere etnisch-culturele groep in de retoriek van de elites wordt afgeschilderd als fundamenteel verschillend en als een bedreiging (voor het eigen welzijn), zouden interregionale contacten op publiek niveau ook eerder moeten leiden tot een sterkere identificatie met de eigen in-groep (mechanische solidariteit). De paradox van het federalisme ligt dus eigenlijk in de uitbreiding van de eerder genoemde bedreigingstheorie, wat impliceert dat meer contacten de regionale identiteit zullen versterken.

Het is interessant om op te merken dat deze logica op het eerste gezicht in directe tegenspraak lijkt te zijn met de manier waarop Émile Durkheim en veel van zijn moderne interpreters (Alexander, 2006; Van Parijs, 2011) voorspellen dat er solidariteit zal ontstaan in moderne staten. In *Division of Labour* voorspelt Durkheim een overgang van mechanische naar organische solidariteit. De eerste vorm van solidariteit is gebaseerd op de kracht van een instinctieve en quasi-automatische identificatie met de eigen etnisch-culturele groep, met de nadruk op 'denkbeeldige' gemeenschappelijkheid en overeenkomsten binnen deze groep. De tweede vorm is meer gebaseerd op de complementariteit van uitwisselingen tussen verschillende individuen, gedreven door een toenemende arbeidsverdeling. Dit gaat gepaard met inter-subjectieve empathie en is dus een reflexief proces dat mogelijk wordt gemaakt door een sterk onderwijssysteem en een sterk maatschappelijk middenveld. Als de federalisering daarentegen aanleiding geeft tot afzonderlijke arbeidsverdelingen (bijvoorbeeld minder interregionale samenwerking en minder ontmoetingen tussen Vlaanderen en Wallonië), is er geen werkelijke tegenstelling tussen de paradox van het federalisme en het werk van Durkheim. Met de woorden van Durkheim zouden we dus kunnen stellen dat het federalisme - als het een grotere autonomie en mogelijke segregatie mogelijk maakt - kan leiden tot een regressie van de moderne ontwikkeling van de solidariteit, van organisch terug naar mechanisch (Thijssen, 2012). De paradox van het federalisme impliceert dus een relatie tussen de voortschrijdende federalisering en de toenemende mechanische solidariteit.

5. Gegevens en methoden

Om deze complexe relaties tussen communautaire houdingen/contact en stemgedrag te meten hebben we structuurvergelijkingmodellen (SEM) ontwikkeld die de interacties tussen de belangrijkste verklarende variabelen in de analyse en een afhankelijke variabele en controlevariabelen vastleggen. De partijstem is de afhankelijke variabele voor elk model. Het wordt gemeten als de partij waarvoor de respondent heeft gestemd bij de federale verkiezingen van 26 mei 2019.

Aansluitend bij ons theoretisch kader willen we de effecten meten van drie belangrijke verklarende variabelen in onze SEM: het interregionale contact (gelabeld als 'contact'), de geprefereerde bevoegdheidsverdeling tussen de federale en de substatelijke entiteiten (gelabeld als 'comdiv') en de solidariteit (gelabeld als 'sol_2'). Het meetmodel voor interregionaal contact bestaat uit drie indicatoren die te maken hebben met face-to-face contacten over de taalgrens heen, samen met één indicator die het contact met de media van de andere taalgemeenschap beoordeelt ('cntct_4'). De drie face-to-face-indicatoren hebben betrekking op vakantiebezoeken

("cntct_1"), anderstalige vriendenbezoeken ("cntct_2") en winkelbezoeken ("cntct_3"). Elk van de vier indicatoren wordt gemeten volgens vijf categorieën, variërend van '1 of meer keer per week' tot 'nooit'. De geprefereerde verdeling van de bevoegdheden tussen het federale en het gewestelijke/gemeenschapsniveau wordt gemeten op een schaal van 0-10, waarbij 0 staat voor alle bevoegdheden op het gewestelijke/gemeenschapsniveau en 10 voor alle bevoegdheden op het federale niveau. De solidariteit wordt gemeten aan de hand van de indicator van het medeleven met de werklozen, volgens vijf categorieën, gaande van '1 = helemaal niet' tot '5 = zeer veel'.

Aan deze variabelen worden in de modellen vier controlevariabelen toegevoegd: geslacht, gelabeld als 'geslacht' (1 = vrouwelijk en 0 = mannelijk), leeftijd, gelabeld als 'leeftijd' (een doorlopende variabele van 18 tot 89 jaar), identiteit, gelabeld als 'ident' (1 = eerste identificatie is België en 0 = alle andere categorieën) en tenslotte onderwijs, gelabeld als 'dipdum' (1 = hoger onderwijs en 0 = geen hoger onderwijs).

6. Resultaten

Voor elke partij presenteren we in bijlage de SEM die het stemgedrag verklaart. De twee tabellen hieronder geven een overzicht van de effecten voor de Vlaamse en Franstalige partijen afzonderlijk. In het groen tonen we de positieve significante effecten en in het rood de significant negatieve. Het gaat hier om niet-gestandaardiseerde effecten die niet altijd vergelijkbaar zijn. Maar een effect dat niet significant is wordt sowieso aangeduid als NS.

	CD&V	Groen	N-VA	Open Vld	PVDA	sp.a	VB
Geslacht	NS	0.266	-0.186	NS	NS	NS	NS
Leeftijd	NS	-0.015	0.008	-0.006	NS	0.013	-0.007
Hog. Onderw	NS	NS	0.231	NS	NS	NS	-0.275
Belg. identit	0.381	NS	-0.221	0.252	0.067	NS	-0.302
Contact	NS	0.380	NS	NS	NS	NS	-0.463
Bevoegd	NS	NS	-0.092	0.045	NS	0.084	NS
Solidariteit	NS	0.233	-0.182	NS	0.178	0.200	-0.108

	cdH	Ecolo	DéFi	MR	PTB	PS	PP
Geslacht	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS
Leeftijd	NS	-0.013	NS	0.007	NS	0.008	NS
Hog. Onderw	0.374	0.339	NS	0.223	NS	-0.305	NS
Belg. identit	0.359	-0.234	NS	NS	-0.216	NS	NS
Contact	NS	NS	NS	0.477	-0.301	NS	0.381
Bevoegd	NS	NS	NS	NS	NS	-0.056	NS
Solidariteit	NS	0.190	NS	-0.256	0.227	NS	-0.247

Om eerste elementen van vergelijking tussen partijen aan te bieden, presenteren we ze per 'familie' (d.w.z. kolom per kolom in onze twee bovenstaande tabellen), voor zover dit begrip nog zinvol is, en de volgorde volgt de alfabetische volgorde van de Vlaamse politieke partijen.

Onder de variabelen die in de analyse werden opgenomen, zijn er twee variabelen die een significant effect hebben op de stem voor cdH: kiezers met een hogere opleiding en kiezers met een Belgische identiteit hadden meer kans om op deze partij te stemmen. We vinden een gelijkaardig verklaringspatroon voor CD&V-stemmers. De Belgische identiteit is zelfs de enige statistisch significante variabele in ons model om deze partijsteun te verklaren. Bij alle partijen, in beide taalgroepen, onderscheiden de twee christen-democratische partijen zich nog steeds - net als in het verleden - door een electoraat dat bestaat uit een sterke Belgische identiteit.

De stem voor groene partijen wordt verklaard door verschillende variabelen en ze hebben slechts één gemeenschappelijke factor, leeftijd: jongere kiezers hebben meer kans om op zowel Ecolo als Groen te stemmen. Voor het overige zijn de belangrijkste electorale drijfveren voor de eerstgenoemden - hoger opgeleiden en kiezers die zich niet identificeren met België als primaire identificatiebron. De Vlaamse groenen vinden hun steun bij vrouwen, mensen die contacten hebben met de andere gemeenschap en voor solidariteit zijn. Het interregionale contact is essentieel om de steun voor Groen te begrijpen, en het is de enige Vlaamse partij waarvoor deze variabele een positief significant effect heeft. Vlamingen die veel contacten hebben over de taalgrens stemmen meer voor Groen.

Als we ons vervolgens wenden tot de partij die tijdens de campagne de belangrijkste tegenstander van Groen was, kreeg de N-VA zijn steun van mensen met een diploma hoger onderwijs, die geen sterke Belgische identiteit hebben, niet zozeer in solidariteit geloven en voor regionale autonomie zijn. Er is ook een grotere kans dat hun kiezers ouder en mannelijker zijn. In onze SEM is er daarentegen geen enkele variabele die een statistisch significant heeft op de stem voor de Franstalige regionalist van Défi. Het betekent dat ons model niet goed past bij de variabelen die de steun voor deze partij verklaren; het betekent ook dat de kiezers van Défi op onze communautaire variabelen heel verschillend zijn van elkaar, en dat er geen specifieke patronen onder hen zijn.

De twee liberale partijen hebben op communautair vlak een heel ander draagvlak. De Franstalige MR kreeg zijn steun van oudere kiezers, met een hogere opleiding en vooral met sterke interregionale contacten. De MR-stemmers scoren het hoogst op de contactindicatoren en het feit dat deze partij de enige Franstalige partij in de federale coalitie was, zou deze dimensie kunnen hebben geactiveerd. Bij de Vlaamse Open Vld hebben dergelijke contacten nochtans geen significant effect, maar wel hebben hun kiezers eerder een Belgische identiteit en zijn ze geneigd om meer macht te geven aan het federale niveau. Ook de jongere kiezers waren eerder geneigd om op deze partij te stemmen.

We presenteren twee modellen voor de onderscheiden taalgroepen van PTB/PVDA, ook al vormen ze één enkele partij. En zo'n onderscheid toont een interessant verschil. Terwijl de Vlaamse kiezers een sterke Belgische identiteit tonen, is dit bij de Waalse kiezers helemaal niet het geval en vermelden ze weinig interregionale contacten. Wel hebben ze een sterke solidariteit met elkaar gemeen.

De socialistische partijen vonden beide steun onder de jongere kiezers, maar voor de rest van de variabelen verschillen ze. De PS kreeg sterke steun van mensen met een lagere opleiding en ook, al is het effect klein, van mensen die naar meer regionale autonomie neigen. Dit kan worden verklaard door het feit dat de Franstalige socialisten sterk staan in Wallonië, waar ze traditioneel de eerste politieke partij waren, wat in 2019 werd bevestigd, ook al hebben ze heel wat stemmen verloren. In Vlaanderen trekt de sp.a. kiezers aan met sterke solidaire gevoelens

en ook voor meer bevoegdheden voor het federale niveau. Dit is dus een tegengestelde bevinding tussen de twee socialistische partijen.

In ons SEM-model voor Vlaams Belang hebben vijf variabelen een significant effect. De Vlaams Belang-kiezers zijn eerder mensen met weinig interregionale contacten, met een zwakke Belgische identiteit, een lager solidariteitsgevoel, jongeren en lager opgeleid. Het PP-electoraat deelt met VB een laag draagvlak voor solidariteit, maar scoort daarentegen veel hoger op interregionale contacten.

7. Discussie

Van alle variabelen die in onze SEM worden gebruikt, zijn er drie vaak significant: leeftijd (voor 5 van de 7 Vlaamse partijen en voor 3 van de 7 Franstalige partijen), solidariteit (voor 5 van de 7 Vlaamse partijen en voor 4 van de 7 Franstalige partijen) en Belgische identiteit (voor 5 van de 7 Vlaamse partijen en voor 3 van de 7 Franstalige partijen). In het algemeen geven onze modellen beter de contouren van het draagvlak voor Vlaamse partijen weer dan voor Franstalige partijen. Het weerspiegelt twee dimensies: enerzijds maken deze variabelen beter gebruik van het stemgedrag in Vlaanderen en anderzijds varieert het Vlaamse electoraat meer van de ene partij tot de andere.

De solidariteitshouding scheidt de rechtse en linkse partijen op sociaaleconomische gebied en dit in beide taalgroepen. In Vlaanderen staan VB en N-VA tegenover sp.a, Groen en PVDA. In Wallonië staan PP en MR tegen Ecolo en PTB. Interessant is dat deze variabele niet statistisch significant is voor het PS-electoraat. Dit betekent dat dit electoraat op deze vraag niet homogeen is en dus geen systematisch - positief of negatief – effect is vast te leggen. Het effect ervan toch meestal beperkter dan van twee andere variabelen: Belgisch identiteitsgevoel en interregionaal contact.

Opvallend is dat de Franstalige linkse partijen op deze twee laatste variabelen meer lijken op de rechtse Vlaamse partijen, en omgekeerd. Terwijl voor de solidariteit het onderscheid tussen de taalgroepen hetzelfde was, is de dynamiek hier transversaal. VB en N-VA vertonen een gelijkaardig patroon met Ecolo en PTB. De electoraten van de laatste twee zijn namelijk op het punt van deze variabelen tegengesteld aan die hun Vlaamse tegenhangers Groen en PVDA. Meer bepaald scoren de ideologische tegengestelden (VB vs. PTB) beide laag op interregionale contacten. Dit zou een effect kunnen zijn van gelijkaardige patronen in de socio-demografie van hun electoraat. Christen-democraten uit het Noorden en het Zuiden zijn daarentegen beide 'belgicistisch', maar het wordt niet ondersteund door meer interregionale contacten.

De kwestie van de geprefereerde verdeling van de bevoegdheden is niet vaak statistisch significant (slechts voor vier partijen). Ideologische tegenstanders en grootste partijen (PS vs. N-VA) willen beide meer regionalisering, terwijl Open Vld en sp.a kiezers pleiten voor meer refederalisering. Maar in ieder geval zijn de effecten vrij klein, in vergelijking met de andere verklarende variabelen, namelijk solidariteit, identiteit en interregionaal contact.

8. Besluit

In het Belgische politieke debat staan gevoelens van identiteit, autonomievoorkeuren en solidariteitsclaims, met verweven interregionale contacten, centraal. In dit stuk hebben we getracht om de relaties tussen deze variabelen empirisch te onderzoeken. Om dit te doen, hebben we structurele vergelijkingsmodellen geconstrueerd die toelaten om de indirecte en

directe effecten tussen de variabelen te onderscheiden. Zoals vaak het geval is bij verklaringsmodellen van stemgedrag is de verklarende kracht ervan eerder beperkt. Communautaire variabelen verklaren blijkbaar slechts een vrij beperkt deel van de partijdige stemming. Op één politieke partij na - Défi – bieden onze modellen echter wel enige inzichten. Ze werpen een licht op de verschillen en overeenkomsten tussen de electoraten van de politieke partijen.

Wat betreft de belangrijkste verklarende variabelen die in de analyse zijn opgenomen, onthullen onze bevindingen een interessant transversaal patroon. Enerzijds hebben rechtse en linkse partijen steun gekregen van kiezers die zich sterk tegen de kwestie van de solidariteit verzetten. Anderzijds hebben rechtse partijen in Vlaanderen (VB en N-VA) en linkse partijen (Ecolo en PTB) kiezers met dezelfde kenmerken wat betreft het lage Belgische identiteitsgevoel en beperkt interregionale contacten. Deze overeenkomsten en verschillen stemmen echter niet overeen met de geprefereerde verdeling van de bevoegdheden die op een of andere manier (meer bevoegdheden voor de deelstaten of voor het federale niveau) als de institutionele vertaling van identiteitsgevoelens, solidariteitsclaims en interregionale contacten kunnen worden gezien. Toch lijkt het erop dat de kiezers deze dimensies wel degelijk los van elkaar zien, wat het nog moeilijker maakt om tot een samenhangend voorstel te komen. Dit is misschien wel de grootste uitdaging voor de toekomst van de Belgische politiek.

References

Alexander, J.C. (2006), *The civil sphere*, Oxford: Oxford University Press.

Allport, G. W. (1954), *The Nature of Prejudice*. Reading, MA: Addison-Wesley.

Banting, K. & Kymlicka W. (eds). (2006), *Multiculturalism and the welfare state. Recognition and redistribution in contemporary democracies*, Oxford: Oxford University Press.

Banting, K. & Kymlicka, W. (eds.) (2016), *The Strains of Commitment. Solidarity in diverse societies*, Oxford: Oxford University Press.

Deschouwer, K. & Sinardet, D. (2010), Identiteiten, communautaire standpunten en stemgedrag, in: K. Deschouwer, P. Delwit, M. Hooghe & S. Walgrave (eds), *De stemmen van het volk. Een analyse van het stemgedrag in Vlaanderen en Wallonië op 7 juni 2009*, Brussel: VUB Press. p. 75-98.

Erk J. & Anderson L. (2009), The Paradox of Federalism: Does Self-Rule Accomodate or Exacerbate Ethnic Divisions? in: *Regional and Federal Studies*. vol 19 (2): 191-202.

Frogner, A., De Winter, L. & Baudewyns, P. (2008), *Les Wallons et la réforme de l'Etat. Une analyse sur la base de l'enquête post-électorale de 2007*, Pôle Interuniversitaire sur l'Opinion publique et la Politique (PIOP).

Lijphart, A. (1977) *Democracy in Plural Societies: A Comparative Explanation*. New Haven: Yale University Press.

Putnam, R. (2007), E pluribus unum: diversity and community in the twenty-first century. The 2006 Johan Skytte Prize Literature, in: *Scandinavian Political Studies*, vol. 30 (2), 137-174.

Pettigrew, T.F. (1998), Intergroup contact theory, in: *Annual Review of Psychology*, vol 49, 65-85.

Pettigrew, T.F. & Tropp, L. (2008), How does intergroup contact reduce prejudice? in: Meta-analytic tests of three mediators, *European Journal of Social Psychology*, 38, 922-934.

Riker, William H. (1964), *Federalism: Origin, Operation, Significance*, Little, Brown, 169 p.

Sinardet D. (2011), La démocratie consociative belge: vecteur d'instabilité ? in: *Pouvoirs. Revue française d'études constitutionnelles et politiques (numéro thématique : 'La Belgique')*, vol. 35 (1), p. 21-35.

Sinardet D. (2012), Is there a Belgian public sphere? What the case of a federal multilingual country can contribute to the debate on transnational public spheres. And vice versa, in: Michel Seymour & Alain-G. Gagnon (eds.), *Multinational Federalism: Problems and Prospects*, New-York: Palgrave MacMillan, 2012, p. 172-20.

Sinardet Dave, De Winter Lieven, Dodeigne Jérémy & Reuchamps Min, 'Language identity and voting' in Deschouwer Kris, 'Mind the gap. Political participation in Belgium', ECPR Press, 2018, p. 113-132.

Swyngedouw, M. & Beerten, R. (1996), Cognitieve en affectieve motieven van partijkeuze. De nationale verkiezingen van 21 mei 1995, *Res Publica*, vol 36 (4), p. 555-574.

Swyngedouw, M. & Rink, N. (2008), Hoe Vlaams-Belgischgezind zijn de Vlamingen? Een analyse op basis van het postelektorale verkiezingsonderzoek 2007, Centrum voor Sociologisch Onderzoek, Instituut voor Sociaal en Politiek Opinieonderzoek (ISPO).

Thijssen, P. (2012), From mechanical to organic solidarity, and back. With Honneth beyond Durkheim. *European Journal of Social Theory* 15 (4): 454-470.

Van Parijs, P. (2011), *Linguistic justice for Europe and for the world*. Oxford: Oxford University Press.

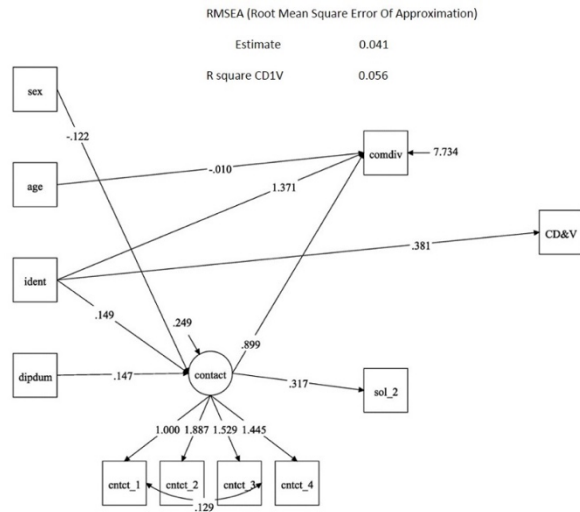
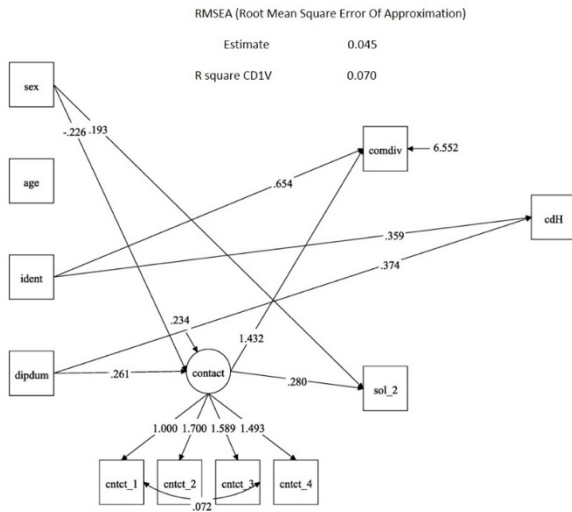
Thijssen Peter & Sinardet Dave (2015), 'Maken de contacten de Belgen? De relatie tussen Vlaams-Waalse contacten, identiteiten en houdingen over staatsvorming' in Deschouwer, Delwit, Hooghe, Baudewyns & Walgrave, *De kiezer ontcijferd. Over stemgedrag en stemmotivaties*, Leuven: Lannoo Campus, 130-150.

Thijssen Peter & Sinardet Dave (2018), 'Federalism and Solidarity in Belgium: Insights from Public Opinion' in John Kincaid & Jack Jedwab, 'Identities, Trust, and Cohesion in Federal Systems: Public Perspectives', McGill-Queen's University Press.

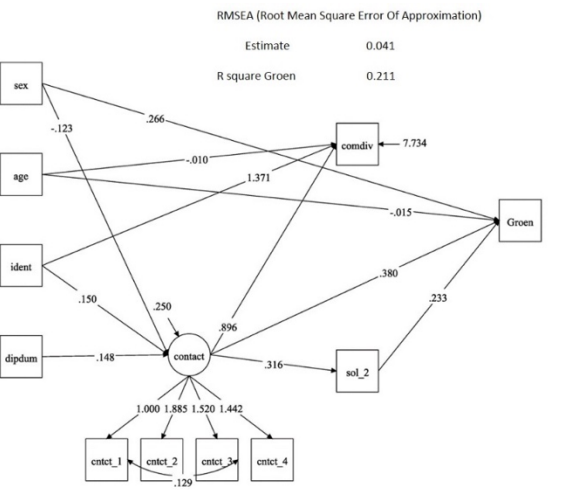
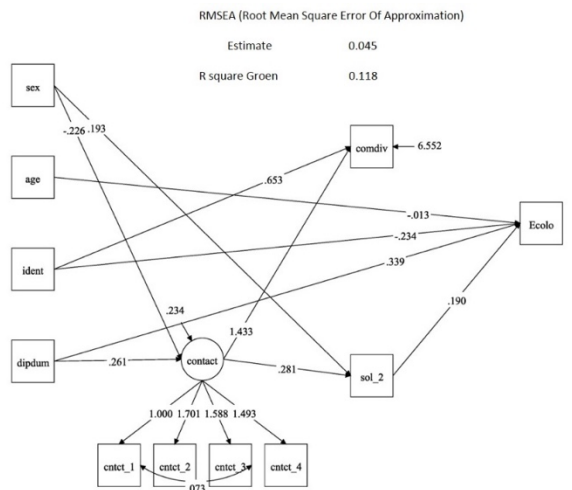
Appendix

In deze bijlage presenteren we een visuele weergave van de effecten die in de structuurvergelijkingsmodellering voor elke partij worden gemeten. We presenteren de partijen per 'familie', voor zover dit begrip nog zinvol is, en de volgorde volgt de alfabetische volgorde van de Vlaamse politieke partijen.

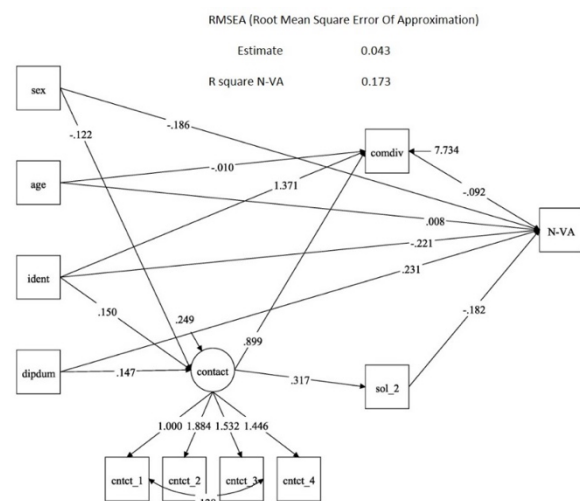
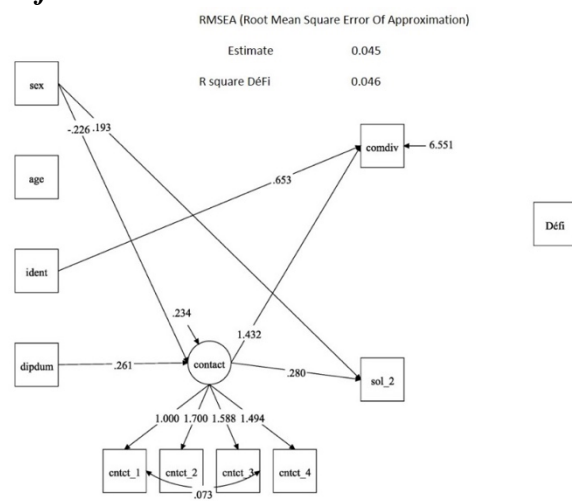
cdh en CD&V



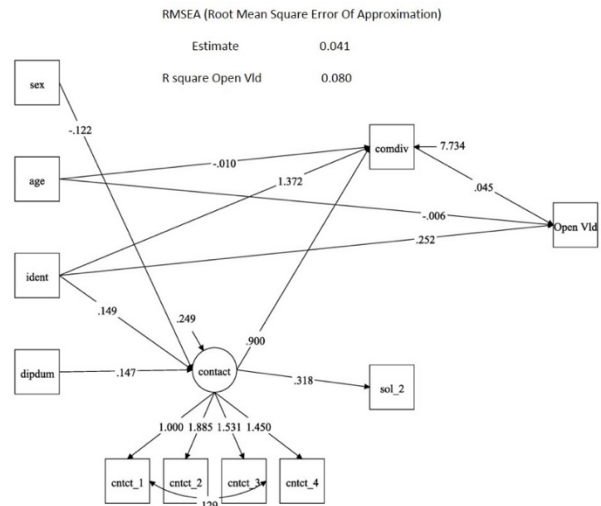
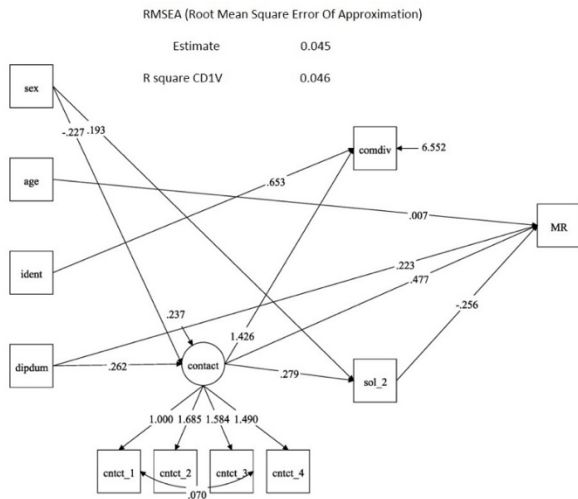
Ecolo en Groen



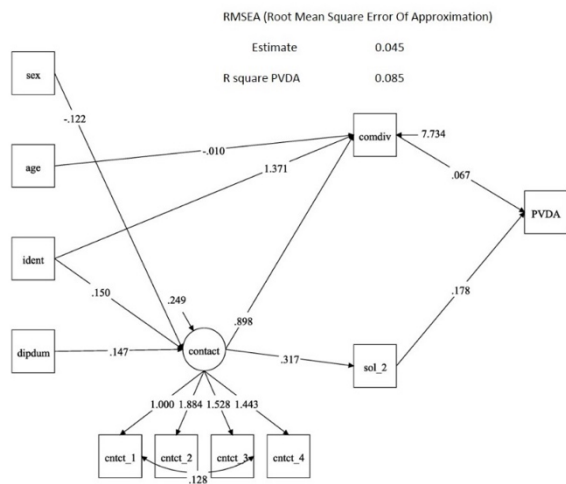
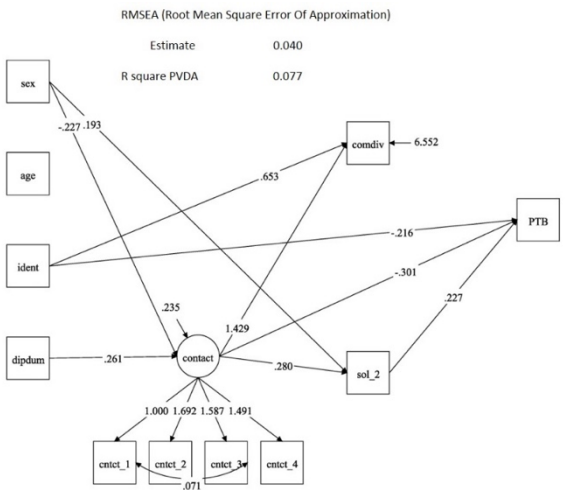
Défi en N-VA



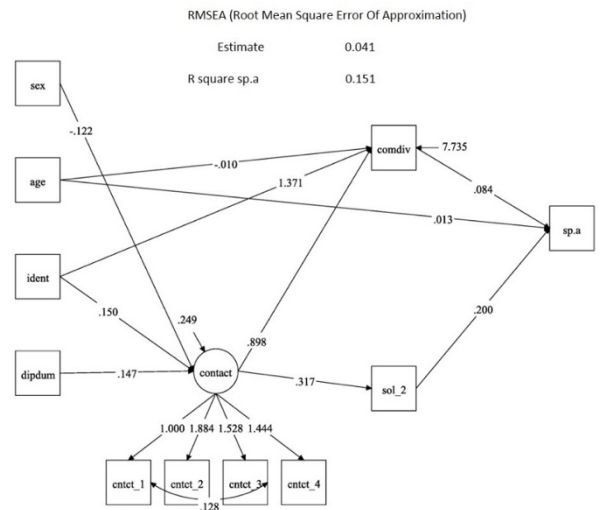
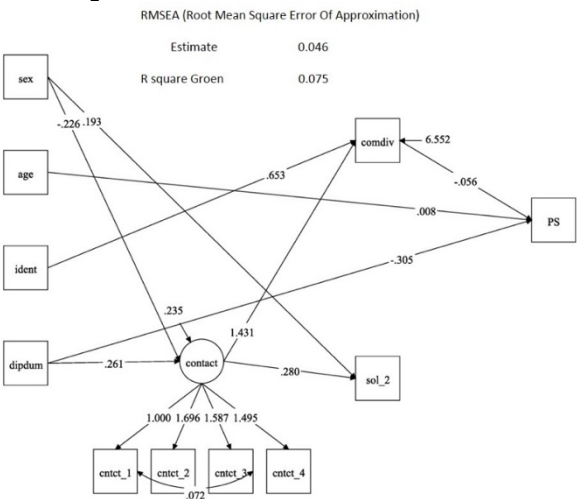
MR en Open Vld



PTB en PVDA



PS en sp.a



PP en VB

